

VANADE SÕNASTIKE VEEBIANDMEBAAS JA MIDA SEALT LEIDA¹

Külli Prillop ja Kristel Ress
Tartu Ülikool

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Journals from University of Tartu

tena. Tartu Ülikooli vana kirjakeele töörühmas on viidud need sõnastikud elektroonilisele kujule, märgendatud ja analüüsitud, samuti on publitseeritud kahe sõnastiku (Heinrich Stahli 1637. aasta saksa-eesti sõnastik, Heinrich Gösekeni 1660. aasta saksa-ladina-eesti sõnastik) uusväljaanded (vastavalt 2002, 2012). Uusväljaandeid koostades saadud andmekogu on rakendatud sõnastike veebiversioonide loomiseks olemasoleva vana kirjakeele andmebaasi juurde (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/sonastikud>). Artiklis kirjeldatakse Stahli ja Gösekeni sõnaraamatute põhjaeestikeelse ainese uurimise eripära, piiranguid ja tulevikuvaateid rõhuasetusega poolleiolevate veebisõnastike koostamisele. Tuuakse näiteid nii algsetest 17. sajandi sõnastikest kui ka nende uusversioonidest pabersõnastikuna ja veebis. Esimest korda esitatakse võrdlevaid arv-andmeid nende kahe praeguseks põhjalikumalt läbi töötatud sõnastiku kohta. Antakse ülevaade Stahli ja Gösekeni sõnaraamatu märksõnadest, korduvatest ja ainukordsetest vastetest, sõnaliigilisest koosseisust ja muutevormidest.

Märksõnad: veebisõnastik, ajalooline leksikograafia, mitmekeelsed sõnastikud, leksikoloogia, vana kirjakeel, eesti keel

DOI: <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2013.4.3.08>

1. Sissejuhatus

Heinrich Gösekeni saksa-ladina-eesti sõnaraamat sisaldab rohkesti nii arhailisi kui ka tänapäeval kasutatavaid väljendeid. Sõnaraamatu ligikaudu 2500 sõnaartiklis on palju ka erialakeelte leksikat. Peale keeleteadlaste võib eesti leksikograafia algussajandi mahukaim sõnastik pakkuda huvi eri alade terminite ajaloo uurijatele alates näiteks bioloogidest, arstidest ja muusikutest. Sõnastiku sünniaega ja -lugu arvestades on loomulik, et suurima tähelepanu all on talu- ja mõisaelu rikkalikke tahke kajastav leksika. Filoloogidegi jaoks on korpuseajastul loomulik, et vanimate kultuuriajalooliste ürikute ainest on võimalik

1 Vanimate eestikeelsete trükisõnaraamatute digimist ja selle artikli valmimist on toetatud projektidest EKKM 09088 ja IUT2-37.

uurimistööde jaoks elektrooniliselt ja märgendatult kasutada. Neil põhjusil on Tartu Ülikooli vana kirjakeele töörühma üks sihte teha vanimate eestikeelsete sõnaraamatute aines kättesaadavaks mugavalt ja sisukamalt, täiendades sel viisil sageli üksnes asjatundjatele teadaolevat võimalust kasutada faksiimileväljaannet või ka digikoopiat Eesti Kirjandusmuuseumi virtuaalses keldris (<http://kivike.kirmus.ee>), nagu nt Heinrich Gösekeni (KMAR A 7433) ja Johannes Gutsloff'i sõnastiku (1648, EKLA, A-101:932) puhul.

Kolm vanimat eestikeelset trükisõnaraamatut on vanade sõnastike veebiandmebaasi esimesed alustekstid. Vanim on Heinrich Stahli saksa-põhjaeesti sõnaraamat „Anführung zu der Esthnischen Sprach ...” (1637), mille järel ilmusid Johannes Gutsloff'i saksa-lõunaeesti sõnastik „Observationes grammaticæ circa linguam Esthonicam ...” (1648) ja Heinrich Gösekeni saksa-ladina-põhjaeesti sõnastik „Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung Zur Öhstnischen Sprache ...” (1660). Tähtis on silmas pidada, et kõik kolm teost sisaldasid samade kaante vahel nii eesti keele õpetust kohalike sakslastest kiriku- ja kaupmeeste, ametnike ja teiste jaoks kui ka praktiliseks keeleomandamiseks tarvilikku eesti keele sõnastikku, kus eesti keel oli sihtkeel. 17. sajand oli erakordne selle poolest, et esimest korda Eesti ajaloos tuli kõrgemalt tasemelt kirikule ja riigiametite töötajatele nõue suhelda kohalikega kohalikus, mitte enam saksa ega ladina keeles (Piirimäe 1992: 410). Sellele olulisele ühiskondlikule muudatusele andis põhitõuke tollane reformitud luteri kirik Rootsi kuninga võimu all.

Eespool mainitud 17. sajandi sõnastikke on artiklis nimetatud alg-sõnastikeks ja nende 21. sajandil paberraamatuna avaldatud märgendatud ja täiendatud variante uusväljaanneteks. Kolmandal, kõige moodsamal viisil tehakse vanimad sõnastikud kättesaadavaks veebisõnastikena. Internetipõhine elektrooniline andmebaas on vajalik, sest võimaldab kõige rohkem märgendamist, otsingu- ja kuvamisvariante.

Tabel 1. Vanimad eesti keelt sisaldavad trükitud sõnastikud ja nende uusversioonid seisuga 30.09.2013

Autor	Algsõnastik		Paberil uusväljaanne	Veebisõnastikuna kättesaadav
	Ilumisaeg	Keelesuund		
Heinrich Stahl	1637	saksa-eesti	Kikas 2002	osaliselt
Johannes Gutsloff	1648	saksa-eesti	Kingisepp jt 2010	osaliselt
Heinrich Göseken	1660	saksa-ladina-eesti	–	–

Uusväljaanne on koostatud Stahli (Kikas 2002) ja Gösekeni sõnastiku kohta (Kingisepp jt 2010) ning nende ainese lisamine veebiandmebaasi on selle artikli kirjutamise ajal käsil (tabel 1). Gutsblaffi lõunaeeesti keelesuunaga sõnastik eristub neist kahest põhjaeeesti keele sõnastikust peale murdebaasi ka kõige napima mahu poolest. Gutsblaffi leksikoni põhjal uusväljaande publitseerimine raamatuna ning veebiandmebaasi jaoks märgendamine seisab veel ees (märksõnastatud variant on praegu kättesaadav käsikirjalisena, vt Viitkar 2005). Uusväljaandeid koostatakse TÜ vana kirjakeele töörühmas välja töötatud meetodil. Uusväljaannete koostamist, 17. sajandi kolme sõnastiku ühise erijooni ning ilmuniskonteksti on kirjeldatud varasemates artiklites (viimati Ress 2013).

Siinse artikli esimeses osas tutvustatakse ja põhjendatakse eesti keelt sisaldanud vanimate trükitud sõnastike veebiandmebaasi koostamise põhimõtteid ning selle olulisi erinevusi uusväljaannetest. Artikli teises osas esitatakse arvandmeid Heinrich Stahli ja Heinrich Gösekeni sõnastike leksika, sõnaliigilise koosseisu ja sõnade vormistiku kohta. Stahli sõnastiku statistiline ülevaade on varem ilmunud raamatus „Mida sisaldab Heinrich Stahli *Vocabula*” (Kikas 2002) ja seda siinses artiklis üksikasjalikult ei korrata. Gösekeni sõnaraamatu ega selle uusväljaande statistikat pole seni avaldatud.

Artikli autorid on TÜ vana kirjakeele töörühma liikmed. Kristel Ress on keskendunud 17. sajandi sõnastike eesti ainesele ja Külli Prillop on muu hulgas nii Gösekeni „*Manuductio*” uusväljaande grammatikaosa toimetaja kui ka vanade sõnastike veebiandmebaasi looja.

2. Veebiandmebaasi loomise põhimõtted

Vanade sõnastike veebiandmebaas asub aadressil <http://www.murre.ut.ee/vakkur/sonastikud/>. Siinse artikli kirjutamise ajaks on välja töötatud andmebaasi tehniline lahendus, kuid 17. sajandi sõnastike ainese lisamine sellesse on veel algjärgus. Veebisõnastiku jaoks kasutatakse küll uusväljaannete, seni Stahli (Kikas 2002) ja Gösekeni (Kingisepp jt 2010) sõnaraamatu tarbeks sisestatud ainek, kuid veebiversiooni ülesehitus ja võimalused on oma olemuselt pabersõnastike omadest erinevad.

Uusväljaannete koostamise meetodi on välja töötanud Valve-Liivi Kingisepp ja Kristel Ress (vt nt Ress 2013). Uusväljaannete raamatuna avaldamise eesmärk on teha võõra lähtekeele sõnastikes teisel kohal olnud eesti leksika mugavamalt kasutatavaks ja seepärast on sõnastikud avaldatud vahetatud keelesuunaga, eesti-saksa leksikonidena. Seda sihti silmas pidades on juba algteksti arvutisse sisestades võetud

iga sõnaartikkel n-ö osadeks lahti ja pandud võimaluse korral kokku nii, et tulemuseks oleksid üksühesed eesti-(ladina-)saksa vastepaarid. Näiteks sisaldab Gösekeni „Manuductio” algne sõnaartikkel

Abschlagen

recusare, errakeelma

decutere, mahha pexan / pexin / pexasin

verberare, ruddoma / womblema

(Göseken 1660: 99–100)

kokku nelja eesti-saksa vastepaari (ladina keel aitab siin tähendusnüansse eristada):

errakeelma – Abschlagen, *recusare*;

mahha pexan / pexin / pexasin – Abschlagen, *decutere*;

ruddoma – Abschlagen, *verberare*;

womblema – Abschlagen, *verberare*.

Trükitud uusväljaande tarbeks on igale algsõnastiku materjalist sel meetodil uuesti esitatud eesti vastele (sõna või fraas) lisatud tänapäeva kirjakeeles märksõna (kus võimalik), sõnaliik ja vajaduse korral tähendussetetus. Nii võib algsõnastiku ühele sõnaartiklile vastata uusväljaandes mitu sõnaartiklit olenevalt sellest, kui mitu eesti vastet oli algselt ühe saksa märksõna juures esitatud. Sel moel on uusväljaandes paigutatud nurksulgudesse paratamatult korduvad saksa ja ladina sõnad (mis algsõnastikus olid ruumi kokkuhoiuks kirjas ainult ühe korra), et tänapäeva kasutaja saaks ülevaate algse sõnaartikli struktuurist. Samal eesmärgil on uusväljaannetesse lisatud viitemärksõnad, mille kaudu on võimalik leida mitmesõnaliste eesti vastete need osised, mis pole esikohal; Stahli sõnastiku uusväljaande kasutaja leiab viidete abil üles ka liitsõnade järelosised. Järgnevalt on esitatud üks viitemärksõna näide Stahli ja teine Gösekeni sõnastiku uusväljaandest.

varnes → suu|varnes (Kikas 2002: 141)

trööp → üks vaene trööp (Kingisepp jt 2012: 668)

Vanade sõnastike töötlemise meetodi illustreerimiseks esitatakse Gösekeni algsõnastiku juba tutvustatud saksa-ladina-eesti sõnaartikkel *abschlagen*, mis jaguneb uusväljaandes nelja eesti-ladina-saksa sõnaartiklisse. Järgnevalt on näha ainult see osa sõnaartiklist, mille materjal pärineb kõnealuselt näitest. Väljajätud on tähistatud kolmpunktidega ja sõnaartikli lõpus on algsõnastiku leheküljenumber:

ära keelama V ... Abschlagen *recusare* **errakeelma** 99

maha peksma V [Abschlagen] *decutere* **mahha pexan**, pexin, pexasin ... 99

rutjuma V [Abschlagen] *verberare* **ruddoma** ... 99

vomblema V 'vemmeldama' [Abschlagen *verberare*] **womblema** 99

Nii on algsõnastiku eesti aines sedavõrd süstematiseeritud, kui see algmaterjali arvestades võimalik oli, ja uusväljaandest usutavasti hõlpsasti leitav. Mõõndused on põhjendatavad asjaoluga, et 17. sajandi vahendite ja meetoditega ning enamjaolt ühe inimese koostatud sõnaraamatud ei ole samasugused kui tänapäeva süsteemsete leksikonide eeskujulikumat esindajad.

Veebisõnastiku loomisel on leksikoloogil tehnilisi piiranguid tunduvalt vähem kui pabersõnastiku puhul: ei ole tarvis muretseda lehekülgede liiga suure arvu pärast, saab lisada linke ja pilte, ei ole vaja otsustada, kas järjestada materjal eesti või saksa sõnade järgi jne. Seega, kui pabersõnastiku puhul oli algsõnastiku sõnaartikli osadeks jagamine mõõdapääsmatu, siis veebisõnastikus mitte. Tänu sellele saab veebiandmebaasis esitada 17. sajandi sõnastike ainese visuaalselt palju originaalilähedasemalt kui paberil uusväljaandes.

Veebisõnastikus on päringu vastuseks algsõnastiku terviklik sõnaartikkel, kus otsitud sõnale vastav tekstiosa on esile tõstetud. Nii on võimalik saada sõna tähenduse kohta lisateavet ka tänu sellele, et on näha, milliste sõnadega koos on autor selle sõna 17. sajandi sõnaraamatu asjaomasel leheküljel esitanud – lisateavet annab algne kontekst. Näiteks päring *rutjuma* annab muu hulgas järgmise vaste, millest selgub, et verbid *rutjuma* ja *vomblema* on Göseken esitanud sünonüümidenäna ja ilma võimalikku tähenduserinevust selgitamata:

Göseken	rutjuma	Abschlagen
1660: 99	V	<i>recusare</i> – errakeelma
		<i>decutere</i> – mahha pexan / pexin ≈ pexasin
		<i>verberare</i> – ruddoma ≈ womblema

Sel moel tuleb ilmekalt esile tõsiasi, et sõnad jagunevad eri keeltes tähendusväljade vahel erinevalt. Näiteks päringu *värske* tulemusena selgub, et kuigi selle sõna saksa vastet *frisch* võib kasutada nii kala, liha kui ka õlle iseloomustamiseks, on Gösekeni hinnangul eesti keeles tarvis iga nimetatud substantiivi jaoks ise adjektiivivi ning õige on kõneleda *värskest* kalast, *toorest* lihast ja *noorest* õllest:

Göseken	värske	frisch (recens) – wersck dicitur de pisce ≈ tohr –
1660: 195	adj	de carne ≈ nohr – de cerevisia

Mõnikord ei ole algsõnastikku analüüsides selge, kust läheb kahe sõnaartikli piir, sest 17. sajandi trükitehnika ei võimaldanud täpselt eris-

tada märksõnu ja näitelauseid, põhi- ja alammärksõnu. Põhimärksõnaga seotud samatüvelised liitega sõnad, liitsõnad ja kasutusnäited on Göseken paigutanud lihtsalt üksteise alla nagu erinevad põhimärksõnadki, sest taane ega näiteks poolpaks kiri polnud selles positsioonis kohustuslik. Oletada võib ka ruumi teadlikku säästmist paberi ja trükkimise kõrge hinna tõttu.

Ühe märksõna või fraasi seotusest eelmisega annavad märku hälbinine üldisest lausalfabeetilisest järjestusest ja põhimärksõna väljajätmine näitefraasist, nagu järgnevates näidetes, mis pärinevad Stahli ja Gösekeni algsõnastikest:

...

Ampt / Ammet / ammetist

Sein Ampt verwalten / omma tõh / oña ammetti tegkema

Vom Ampt verstossen / Ammetist erratöstma / erraheitma

Ander / tõine / teisest

...

(Stahl 1637: 36)

...

anlauffen oder anstossen / mit dem Füßen im gehen /

öhhe kiwwi wasto lijckama.

mit der Zungen im Reden / sockotama / mockitama.

mit andern Gliedern und Exempeln /

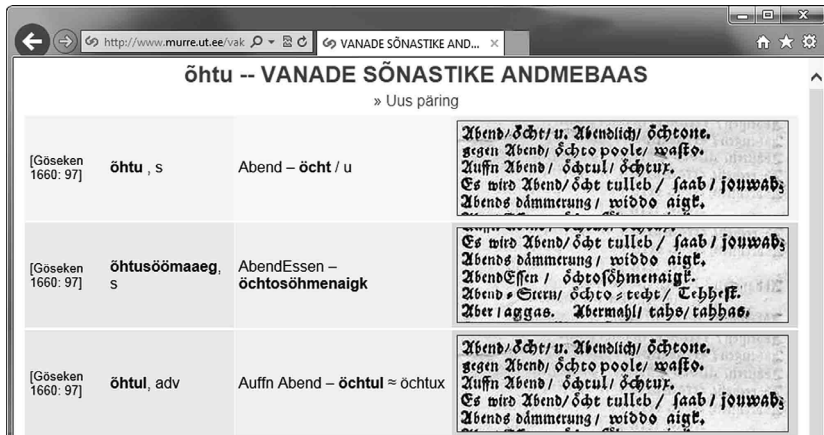
hexima / pahhandama.

anlegen / pehle pannema.

...

(Göseken 1660: 109)

Niisiis on algsõnastiku ainese jaotamine sõnaartikliteks kohati subjektiivne. Seepärast on veebisõnastikus iga päringuvaste kõrval umbes viierealine pilt originaalist (vt joonis 1), millel klõpsates avaneb selle faksiimile-lehekülg. Nii saab andmebaasi kasutaja täpselt teada, milline oli algautori tahe, ning tänapäeva leksikograafi tõlgendus ei sega originaalmaterjali analüüsi.

The screenshot shows a web browser window with the address bar displaying 'http://www.murre.ut.ee/vak...'. The page title is 'õhtu -- VANADE SÕNASTIKE ANDMEBAAS'. Below the title, there is a link '» Uus päring'. The main content is a table with three rows, each representing a different entry for the word 'õhtu'.

[Göseken 1660: 97]	õhtu, s	Abend – öcht / u	Abend/öcht/u. Abendlich/öchtone. gegen Abend/öchtro poole/waſto. Auffn Abend/öchtul/öchtur. Es wird Abend/öcht tulleb / ſaab / jouwab; Abends dämmerung / wiſſdo aigt.
[Göseken 1660: 97]	õhtusöömaaeg, s	AbendEssen – öchtosöhmenaigk	Es wird Abend/öcht tulleb / ſaab / jouwab; Abends dämmerung / wiſſdo aigt. AbendEſſen / öchtroſöhmenaigt. Abend / Eſſen/öchtro / recht / Tſchſſt. Aber / agggas. Abermahl/ tabo/ tabhas.
[Göseken 1660: 97]	õhtul, adv	Auffn Abend – öchtul ≈ öchtux	Abend/öcht/u. Abendlich/öchtone. gegen Abend/öchtro poole/waſto. Auffn Abend/öchtul/öchtur. Es wird Abend/öcht tulleb / ſaab / jouwab; Abends dämmerung / wiſſdo aigt.

Joonis 1. Veebisõnastiku vastus päringule *õhtu* (osaliselt)

Veebiandmebaasi koostades on arvestatud, et osa selle kasutajaid ei ole tõenäoliselt tuttavad ei 17. sajandi sõnastike ülesehitusega üldiselt ega ka Stahli, Gutsblaffi ja Gösekeni sõnastike eripäradega. Et päringu tulemusel kuvatavat keeleainest oleks hõlpsam mõista, on veebisõnastiku jaoks muudetud algsõnastiku kirjavahemärgistust. Algsõnastikes olid kasutusel koma, kaldkriips ja &-märk, kuid neil kõigil on seal mitu funktsiooni. Veebisõnastikus on eesti ja võõrkeelsete vastete vahel mõttekriips (–), sõna põhivormi ja muutevormi(de) vahel kaldkriips (/) ning sünonüümide vahel ligikaudsuse märk (≈). Sünonüümideks on peetud ühe saksa märksõna niisuguseid eesti vasteid, mille tähendust ei ole ladina ega saksa keele abil täpsustatud. Ligikaudu sarnasele tähendusele osutav märk oli tarvis võtta kasutusele seetõttu, et mõnel juhul jäävad sõnadevahelised seosed näiteks Gösekeni algsõnastiku sõnareas hämaraks isegi sellisele kasutajale, kelle saksa ja ladina keele oskus on head; tähenduse mõistmiseks oleks tarvis ka teadmisi selle konkreetse sõnastiku üldisest ülesehituse loogikast. Näiteks Gösekeni algsõnastiku kirjareas

auff etwas deuten / legen / ligen / stehen / öhhe pehle moistma / pannema / maggama / seisma (Göseken 1660: 112)

on saksa fraasi *auff etwas deuten* eesti vasteks *öhhe pehle moistma*, saksa *auff etwas legen* vasteks eesti *öhhe peale pannema* jne, ent sarnase sõnapaigutusega reas

auffgeblasen / Stolz / kergk / uchke (Göseken 1660: 112)

on *kerck* ‘kõrk’ ja *uchke* ‘uhke’ esitatud samatähenduslikena.

Veebis saab päringuid teha kahel viisil: otsida otse algsõnastiku ainesest (sel juhul peab arvestama 17. sajandi ebaühtlast kirjaviisi nii saksa, ladina kui ka eesti keele kirjanekul) või tänapäeva eesti keele märksõna alusel (lisatud TÜ vana kirjakeele tööühmas). Viimasel juhul saab kasutaja vasteks ka liitsõnade osised ning fraasides ja lausenäidetes esinevad üksiksõnad, isegi kui need pole algvormis. Näiteks otsides sõna *abi*, leitakse ka sõnaartikkel *abiks hüüdma*:

Göseken	abiks hüüdma	anruffen – abbix hühdma
1660: 109	F	

Tehniliselt on mõeldav edaspidi lisada ka 17. sajandi saksa keelele tänapäevastatud märksõnad, sest see muudaks andmebaasi sõnastike võrdlemise eriti hõlpsaks.

Veebiandmebaasi lisatud tänapäeva eesti keeles märksõnad on enamasti samad mis uusväljaannetes (märksõnastamise põhimõtete kohta vt Ress 2013). Peale selle on veebi lisatud algsõnastiku eesti vastetele häälikuliselt lähedasi murdelisi märksõnavariante. Näiteks Gösekeni algsõnastiku eesti verbide *hissetama* ja *hissitama* (uusväljaandes ühine märksõna *ässitama*) juurde on veebisõnastikus lisatud murdemärksõnad *hissetama* ja *hissitama*, nagu on soovitanud Heli Laanekask (2012: 275), sest nii saab 17. sajandi ainekst paremini kasutada ka murdeuuri-misel. Samuti on lisatud murdemärksõnad *hööl* (Gösekeni algsõnastiku kirjakuju *höel*, uusväljaande märksõna *öel*) ja *ruduma* (Gösekeni kirja-kuju *ruddoma* ~ *rudduma*, uusväljaande märksõna *rutjuma*). Tänapäeva märksõna valimisel on tööühmas toetunud varasematele usaldusväärsetele leksikonidele, s.t peale tänapäevakeele sõnaraamatute näiteks ka Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa (1973 [1893]) ja Andrus Saareste eesti keele mõistelisele sõnaraamatule (1958–1963).

3. Arvandmeid Heinrich Gösekeni ja Heinrich Stahli sõnastike kohta

3.1. Sõnastike eesti, saksa ja ladina leksika

Heinrich Stahli kakskeelses sõnaraamatus on 2309 saksa-eesti sõna-artiklit 3112 eesti vastega. Heinrich Gösekeni kolmekeelne sõnastik oma 9941 saksa märksõna ja neile antud 13 487 eesti vastega on Stahli omast üle nelja korra mahukam. Huvitaval kombel on eesti vastete ja saksa märksõnade suhtarv neis sõnastikes peaaegu sama ($\approx 1,35$). Eesti vasteid on rohkem seepärast, et esitatud on sõnade erinevaid hääliku-lisi variante ja sünonüümseid vasteid.

Stahli sõnastikus on küll umbes poole vähem erinevaid sõnu ja väljendeid kui Gösekeni omas, kuid siiski on Stahl keeleõppija jaoks jäädvustanud 111 eesti sõna ja väljendit, mis 23 aastat hiljem ilmunud Gösekeni „Manuductio” sõnastikuosas puuduvad. Sellised on näiteks tänapäevalgi tavalised sõnad *luik* (Gösekeni saksa vaste *Schwan*), *kõmisesema* (*donnern*), *leppima* (*sich vergleichen*), *lootus* (*Hoffnung*), *peigmees* (*Bräutigam*); nüüdsel ajal pigem harulduste kilda liigituvad tuletised *sõbrasti* (*freundlich*), *pikalisti* (*langsam*) ja *naljandama* (*scherzen*); praegusajal üksnes murdes kasutusel *tiirus* (*Geilheit*) jm. Gösekenil on seejuures saksa verbi *donnern* eesti vasteks väljend *kõu müriseb*, saksa adjektiivi *freundlich* vasteks eesti *armas* (mille tähendused Stahlil on *lieber* ja *wert*) ning saksa verbi *scherzen* vasteteks eesti sünonüümid *naljama* ja *nalja heitma*.

Omaette põhjalikumat uurimist väärisksid nende sõnastike eesti vastete häälikulised variandid, mis pakuvad eeldatavasti huvitavat ainet tollaegse põhjaeesti keele fonoloogia kohta. Põhivariatsioone on Göseken kirjeldanud oma sõnastikuga samade kaante vahel ilmunud grammatikas (1660: 1–5). Näiteks on ta esitanud mõne sõna puhul variandid, kus *v* on labiaalvokaali kõrvalt kadunud: *wöh* ~ *öh* (‘vöö’), *oama* ~ *woama* (‘lekkima’), *kasso* ~ *kaswo* (‘kasu’) ning *autta* ~ *auwutta* (‘ebaaus’). Sõnaalguline *h* on olnud Gösekeni ajal võimalik paljudes sõnades, kus teda tänapäeval enam ei ole, ning seejuures ei kattu *h*-ga ja *h*-ta sõnad kahes vaatlusaluses leksikonis. Näiteks Gösekenilt leiame eesti kirjakuju *hick* ~ *Jck* (‘ike’), *ambo* ~ *hambo* (‘amb’), *emblick* ~ *hemblick* (‘ämblik’), ent Stahl on pannud need kõik kirja ilma *h*-ta. Stahl on seevastu esitanud sünonüümidenä eesti sõnad *auck* ~ *hauck* (‘auk’), mis on jällegi Gösekenil kirjas ainult ilma *h*-ta.

Gösekeni sõnastikus leidub muu hulgas selliseidki varieerumisi, mida ta oma grammatikas ei maini, näiteks *sormus* ~ *sormux* ja *jallus* ~ *jallux*. Tänapäeval erandliku *s* → *n* muutusega laadivahelduslikes sõnades on Gösekenil nominatiivi lõpus *n* sõnas *laas* (Gösekeni kirjakuju *lahn*), *n* või *s* sõnas *õõs* (Gösekeni *ohn*, *ohs*). Substantiivid *küüs*, *kaas* ja *lääs* lõpevad siiski ka Gösekenil *s*-ga nagu tänapäeva kirjakeeles. Stahlil on neist sõnadest olemas kaks, mõlemad *n*-lõpulised: *kühn* (tänapäeva *küüs*) ja *lahn* (*laas*).

Gösekeni sõnastikus varieerub ka *e* pikkus *h* ees: *mehe* ja *meehe*, *weeha* ‘viha’ ja *wehane* ‘vihane’. Stahli „Anführungis” neis sõnades lühikest *e*-d pole, küll aga on *weeha* rööpvariandiks praegusaegse *i*-ga kirjakuju *wiha*. Mõne rööpvariandi puhul on keeruline tuvastada, kas tegu on pelgalt kõikuva ortograafia või siiski pisut erinevate hääldusvõimalustega. Sellised on näiteks Gösekeni kirjakujuga sünonüümpaarid *illuto* ~ *ilhoto*, *koon* ~ *kohn*, *koor* ~ *kohr*, *ahnus* ~ *achnus* ja *luwd* ~ *luhd*.

Kõikvõimalikke häälikuvariante leidub eriti rohkesti Gösekeni sõnaraamatus. Samuti on ta püüdnud eesti sõnade tähendusi võimalikult täpselt selgitada, kasutades selleks nii ladina vasteid kui ka lühemaid ja pikemaid saksakeelseid lisandusi. Stahl lähedaste sõnade tähendus erinevusi sel moel tavaliselt esile ei too, vrd

Drache / walgkemees / lendwamees / püssohand / dest
(Stahl 1637: 49),

Drach [Schlange] maddo.

Drach / [auffm Rohr] püssihand.

Drach / [in der Lufft] walgke mees.

(Göseken 1660: 160).

Gösekeni sõnastik erineb Stahli omast sellegi poolest, et osal saksa märksõnadest pole eesti vastet. Kui lugeda Gösekeni sõnastiku vastepaarid ja -kolmikud kokku põhimõttel, et iga saksa sõna, millel on kaks eesti vastet, läheb arvesse kahe vastepaarina, saame järgmised arvud:

eesti-saksa vastepaare	8447
eesti-ladina-saksa vastekolmikuid	5316
üksikuid saksa märksõnu	167
ladina-saksa vastepaare	142
ladina-eesti vastepaare	18
üksikuid eesti märksõnu	6

Gösekeni uusväljaandes on 167 saksa märksõna, millel ei ole ei eesti ega ladina vastet, ning 142 saksa-ladina vastepaari, millel ei ole eesti vastet. Tõsi, 126 neist ilma eesti vasteta märksõnadest on Gösekeni enda viited, nt *Strecken vide recken* ja *geschöpff v. Creatur*, ent ikkagi jääb 183 märksõna, millele Göseken ei ole eesti vastet pakkunud.

Arvestades, et Göseken lähtus oma sõnastikku koostades saksa keelest, võib tekkida küsimus, miks ilma eesti vasteta sõnad üldse ära trükiti. Vastuse annab autor ise oma keeleõpiku ja sõnastiku eessõnas: „Need saksakeelsed sõnad, mida eesti keeles polnud võimalik edasi anda, olen pidanud sisse jätma õndsas isand Lutheri nõuande järgi, kui ta 3Ms 11, 5Ms 14 kirjutab, et need heebrea sõnad, mida saksa keeles edasi anda ei saa, tuleb sisse jätta, nagu näiteks kalade ja lindude nimed jne. Samamoodi, ütlen ma, võib sisse jätta ka saksa sõnad, mida talupojad ei tunne ega nimeta, näiteks meesteametite nimetused, nagu *Käyser* [‘keiser’], *Cantzler* [‘kantsler’] /./ Tööriistade ja majakraami nimetused, nagu *Kannen* [‘kann’], *Stube* [‘tuba’] /./ Kalade nimetused, nagu *Hering* [‘heeringas’], *Stintz* [‘tint’] /./ Lindude nimetused, nagu *Storch* [‘toonekurg’], // *Strauß* [‘jaanalind’] jne. Vääriskivide nimetused, nagu *Christal* [‘kristall’], *Demant* [‘teemant’] jne.” Seejärel möönab Göseken, et leidus ka sõnu, millele ta pingutustest

hoolimata ei suutnud eesti vastet välja uurida. Göseken selgitab, et neid sõnaraamatusse kaasates on kindlam, et ta nendega tulevikus edasi tegeleb. (Kingisepp jt 2010: 99–101)

3.2. Sõnaliigiline koosseis

Morfosüntaktilise teabena on nii Stahli „Anführungi” kui ka Gösekeni „Manuductio” uusväljaandesse lisatud sõnaliigimärgendid. „Anführungi” puhul tehti see töö käsitsi ja aluseks oli 12 sõnaliigi süsteem (vt EKG I). Mõni aeg hiljem analüüsimisel olnud märksa mahukama „Manuductio” puhul rakendati eesti keele morfoloogilist analüsaatorit ESTMORF, mis kasutab Ülle Viksi defineeritud ja Heiki-Jaan Kaalepi täiendatud 17-sõnaliigilist süsteemi (Kaalep 1996, http://www.filosoft.ee/html_morf_et/morfoutinfo.html). ESTMORFi märgendite täiendusena tuli võtta kasutusele veel kaks: *PP* (*v-*, *tav-*, *nud-* ja *tud-*kesksõnad) ja *F* (mitmesõnalised, fraasilised märksõnad). Fraasides ja lausenäidetes esinevatele sõnede ei ole uusväljaandeis eraldi sõnaliigimärgendit lisatud. Väike osa märksõnu on saanud topeltmärgenduse (nt *D/K*, s.t määrsõna/kaassõna), kuna ilma lausekontekstita pole alati võimalik otsustada, kumba sõnaliiki sõna kuulub. Ühend- ja väljendverbid nagu ka peamiselt kahesõnalised verbi tähendusega märksõnad on määratud verbideks. Sõnaliigimärgendi lisamisel on arvestatud võõravaste sisu ning Gösekeni ja Stahli enda märkusi sõnaliigi kohta; näiteks märksõna *haige* on määratud substantiiviks, sest saksa vaste ja kõik sünonüümsetena esitatud eesti sõnad on substantiivid:

schmerz (dolor) kibbedus / vallo / **haigke**
(Göseken 1660: 363).

Veebiandmebaasi jaoks on uusväljaannete sõnaliigimärgendust ühtlustatud. Kasutajale kuvatakse levinud sõnaliigilühendid (*v*, *adj*, *adv* jne), mis on talle ilmselt hõlpsamini mõistetavad kui ESTMORFi ühetähelised automaattöötluks sobivad märgendid.

Ülevaade Heinrich Stahli „Anführungi” sõnaliigilisest koosseisust on esitatud tabelis 2. (Siin esitatud andmed lähtuvad algsõnastikust, kus eestikeelseid üksiksõnu on mõnevõrra vähem kui uusväljaandes, sest viimasesse on lisatud ka need järjestikustes fraasides korduvad sõnad, mis algsõnastiku sõnaartiklitest on ruumi kokkuhoiu tarbeks välja jäetud; vrd Kikas 2002: 165–166). Veerus „Märksõnad ja -fraasid” on esitatud algsõnastiku eesti vastete sagedus sõnaliigi kaupa, kusjuures fraase ega liitsõnu pole sõnedeks jagatud. Järgmises veerus on eraldi arvesse võetud ka fraasides esinevad sõnad ja liitsõnade osised. Viimases veerus näidatud sageduste arvutamiseks on kõik sõnad (k.a liit-

sõnade osised) ühekaupa lemmatiseeritud ja seejärel erinevad lemmad kokku loetud.

Tabel 2. Stahli sõnastiku eesti ainese sõnaliigiline koosseis

Sõnaliik	Märksõnad ja -fraasid	Üksiksõnad	Erinevad üksiksõnad
Tegusõnad	1182 (38,98%)	1211 (30,97%)	475 (26,36%)
Nimisõnad (sh nimed)	1477 (47,46%)	1981 (50,66%)	993 (55,11%)
Omadussõnad	267 (8,58%)	403 (10,31%)	195 (10,82%)
Arvsõnad	–	5 (0,13%)	3 (0,17%)
Asesõnad	14 (0,45%)	52 (1,33%)	18 (1,00%)
Määrsõnad	60 (1,93%)	223 (5,71%)	104 (5,77%)
Kaassõnad	–	31 (0,79%)	12 (0,66%)
Sidesõnad	1 (0,03%)	4 (0,10%)	2 (0,11%)
Fraasid	111 (3,57%)	–	–
Kokku	3112 (100%)	3910 (100%)	1812 (100%)

Arv-, ase-, side-, kaas- ja määrsõnade vähesust Stahli sõnastikus saab seletada asjaoluga, et need on autor esitanud loenditena oma grammatika vastavates peatükkides (vt Stahl 1637: 27–33), samade kaante vahel siin analüüsitava sõnastikuga. Näiteks sidesõnadest on eraldi märksõnaartikli saanud ainult *aga*, fraasides esineb kolmel korral ka *ning* (tänapäeva eesti keele märksõnad *ramb ning tüütu, vilets ning vaene, häda n. vaev*).

Enamik sõnastiku erinevatest sõnadest (1191 ehk 65,7%) ei esine ühegi liitsõna ega fraasi koosseisus, vaid ainult ühesõnalise märksõnana; sellised on näiteks verbid *surema, üttelema* ja *ehmatama*, substantiivid *õnn, pruut* ja *pähkel* ning isegi sidesõna *aga* pole esindatud üheski lausekatkes. Kõige sagedasemad sellised sõnad on verb *petma* (Gösekeni saksa vasted *betriegen, (ver)spehen, verfälschen, verführen, verrahten, verrathen*² vastena) ja adjektiiv *halb* (esineb kolmel erineval häälikulisel kujul – *halb, alb* ja *alv* – saksa sõnade *Gering* ja *Unachtbar* vastetena).

Niisuguseid sõnu, mida leidub ainult fraasides, on Stahli sõnastikus 232 (12,8%). Nende hulgas on hulk päris tavalisi täistähenduslikke

2 Saksa verbid *verrahten* ja *verrathen* (tänapäeva kirjakuju *verraten* 'reetma') esinevad Stahli sõnastikus tõepoolest erinevatel lehekülgedel (lk 98 ja 124) erinevalt kirjutatuna.

sõnu, näiteks *sepp* (Stahlil liitsõnades *kasuksepp*, *kuldsepp*, *puusepp*, *sadulsepp*, *vasksepp*), *kirju* (fraasis *kirjuks tegema*), *pehme* (fraasis *pehme keel*), *vilets* (fraasis *vilets ning vaene*, kusjuures *vaene* on esitatud ka eraldi märksõnana) ja *kont* (liitsõnas *luukont*). Kõige sagedasem niisugune sõna on afiksaaladverb *ära*, mis esineb 44 verbiühendis. Kaks eesti tegusõna on Stahl esitanud ainult koos abimäär sõnaga: sõnastikus leiduvad *kinni sulgema* ja *ära pilduma*, kuid mitte eraldi *sulgema* ja *pilduma*.

Heinrich Gösekeni 1660. aasta sõnaraamatu eesti leksika sõnaliigilisest koosseisust on antud ülevaade tabelis 3. See sõnaraamat on Stahli omast rikkam fraasiliste märksõnade poolest: Göseken on esitanud 13 774 märksõna ja -fraasi, kuid ainult 4589 erinevat üksiksõna. Fraasilised märksõnad on kirev rühm, mille hulgas leidub substantiivil põhinevaid (*kallis rohi* 'vürts') ja verbilisi väljendeid (*kohturaha maksm* 'intressi maksm'), aga ka pikemaid vanasõnu (*kaua tehtud kaunikene*, *pea tehtud pilla-pallal*) ja muid ütlemisi (*kao ära kuu kuulmata*, *päeva nägemata*). Ühegi fraasi ega liitsõna koosseisus ei esine Gösekeni sõnaraamatu sõnadest 2626 sõna (57,2%).

Tabel 3. Gösekeni sõnastiku eesti ainese sõnaliigiline koosseis

Sõnaliik	Märksõnad ja -fraasid	Üksiksõnad	Erinevad üksiksõnad
Tegusõnad	3038 (22,06%)	5165 (21,98%)	945 (20,59%)
Nimisõnad (sh nimed)	5899 (42,83%)	11 447 (48,72%)	2567 (55,94%)
Omadussõnad	916 (6,65%)	2297 (9,78%)	585 (12,75%)
Arvsõnad	58 (0,42%)	275 (1,17%)	29 (0,63%)
Asesõnad	45 (0,33%)	918 (3,91%)	28 (0,61%)
Määrsõnad	408 (2,96%)	2720 (11,58%)	343 (7,47%)
Kaassõnad	11 (0,08%)	425 (1,81%)	46 (1,00%)
Sidesõnad	14 (0,10%)	188 (0,80%)	7 (0,15%)
Hüüdsõnad	11 (0,08%)	11 (0,05%)	10 (0,22%)
Fraasid	3326 (24,15%)	–	–
Nimisõna/omadussõna	3 (0,02%)	3 (0,01%)	3 (0,07%)
Määrsõna/sidesõna	3 (0,02%)	3 (0,01%)	2 (0,04%)

Sõnaliik	Märksõnad ja -fraasid	Üksiksõnad	Erinevad üksiksõnad
Määrsõna/ kaassõna	40 (0,29%)	40 (0,17%)	23 (0,50%)
Sidesõna/ kaassõna	2 (0,01%)	2 (0,01%)	1 (0,02%)
Kokku	13 774 (100%)	23 494 (100%)	4589 (100%)

Niisuguseid sõnu, mis ei ole kirjas omaette märksõnana, vaid ainult mõne fraasi koosseisus, on Gösekeni leksikonis 568 (12,4%). Nagu Stahli sõnastikus leidub Gösekenilgi selliste leksikoniüksuste hulgas levinud täistähenduslikke sõnu, näiteks *jätma* (Gösekenil *maha*, *jälle*, *rahule*, *pärra*, *pärale jätma* jt), *juhtuma* (Gösekenil *kätte juhtuma*), *kallama* (*peale*, *ära*, *ümbere*, *üles kallama*), *hais* (*hea*, *kallis*, *kuri*, *õel hais*, *haisu kandma*, *haisu võtma*), *lojus* (*imelik lojus*) ja *pisikene* (*pisikene inimene*, *kull*, *mõis*, *raamat*, *söömaaeg* jt).

3.3. Teave sõnade vormistiku kohta

3.3.1. Pöörd sõnad

Mõlemas sõnastikus on verbide eesti vasted antud kõige sagedamini supiini vormis, harvem ainsuse 1. pöördes ja üksikjuhtudel 3. pöördes, imperatiivis, mineviku partitsiibina vm. Mitu grammatilist vormi on Stahl esitanud 407 verbi puhul, lisaks supiinile enamasti ainsuse 1. pöörde olevikus ja/või lihtminevikus ja/või *nud*-partitsiibis. Eriti huvitavad on rööpvormid, mis on kirjas 51 verbi juures. Neist selgub, et Stahl on pidanud õigeks kasutada üht tüvevarianti kogu paradigma ulatuses. Niisiis juhendab ta eesti keele õppijat ütlema mitte *lugema* : *loen*, vaid *lugema* : *lügen* ja *loema* : *loen*:

Beten / [...] / lugken / lugkesin / lugkenut / lugkema / loen / loesin /
loenut / loema
(Stahl 1637: 41)

Finden / löidan / löidsin / löidnut / löidma / löijan / löijasin / löijanut /
löijama / [...]
(Stahl 1637: 56)

Glauben / ussun / ussusin / ussunut / ussuma / & usckun / uscksin /
uscknut / usckma
(Stahl 1637: 65)

Võimalik, et Stahl on laadivahelduslikkuse abil eristanud ka tähendusi: saksa verbi *halten* 'hoidma' vastena on esitatud ainult eesti *piddama* / *piddan*, *piddasin*, *piddanut*; aga saksa verbi *sollen* 'pidama, kohustatud olema' vastena ka ilma klusiilita eesti rööpvariandid *peama* / *pean*, *peasin*, *peanut*. Muude laadivahelduslike sõnade puhul pole Stahl klusiilita supiini vorme võimalikuks pidanud.

Peale laadivahelduse võivad rööpvormide põhjuseks olla sisekadu ja lõpumuutus, näiteks saksa verbi *Suchen* eesti vastete real on Stahlil kirjas *Otzin* / *otzisin* / *otzinut* & *otznut* / *otzima* & *otzma* või *reden* / [...] *könnele nut* / ~ *könnelema*, ning saksa verbi *Schertzen* / [...] / järel on esitatud eesti *könnelnut* / *könnelma*.

Göseken on mitu erinevat morfoloogilist vormi esitanud ainult 130 verbi puhul. Ka rööpvorme leiame tema sõnastikust üksnes 13 verbi juurest – enamasti on need laadivahelduslike sõnade juures (nt *lendan* ~ *lennan*, *loidan* ~ *loijan* 'leian', *suggen* ~ *soen*), aga osa on kirja pandud minevikutunnuse variantide näitamiseks (nt *pessin* ~ *pessesin*, *tullin* ~ *tullisin*).

3.3.2. Käändsõnad

Käändsõnade puhul annab Stahli sõnastikus vormimoodustuse kohta teavet seestütleva käände vorm, mis on esitatud 1382 korral. Üheksa sõna kohta on autor kirja pannud ka mitmusevormi. Rööpvorme on ainult 40, neist enamik (21) puudutab laadivahelduslikke sõnu, näiteks leidis tollane keeleõppija Stahli sõnastikust sellised variandid nagu *sigkast* ~ *seast*, *nachkast* ~ *nahast* ja *lindast* ~ *linnast*. Paaril juhul on ilma klusiilita ka nimetavas käändes vorm: *sõa* ~ *südda*, *haud* ~ *hauw*. Kümme rööpvormi on Stahl esitanud *eda*-adjektiivide puhul, kus *da*-silp võib tema arvates lisanduda nii lühikese kui ka pika esisilbiga sõnadele, näiteks *sitkest* ~ *sitkedast*, *julgkest* ~ *julgkedast* ja *libbest* ~ *libbedast*. Teisedki genitiivvormides ilmnevad lisasilbid võib Stahli arvates ära jätta, näiteks on sellisena kirjas *süddast* ~ *süddamest* ja *sallast* ~ *sallajast*; vormi *habemest* ei esita ta üldse, pakkudes välja ainult *habbest*. Huvitavad on lõpukaolised vormid keeleajalooliselt konsonandiga lõppenud sõnadest, nagu *õht* 'õhtu', ja ainsuse nominaatiivi vormidena esitatud partitiivid *wet* 'vesi' ja *lund* 'lumi'.

Gösekeni „Manuductio” sõnastikuosas on käändsõnade vorme samuti esitatud suhteliselt harva, 521 sõna juures. Peamiselt (346 korral) on lugejale antud infot ainult türevokaali kohta, mida käänamisel kasutada. 11 korral on siiski kogu sõna genitiivis välja kirjutatud, seda enamasti laadivahelduslike sõnade puhul, näiteks *Wange* / (*gena*) *pösck* / *pösse* ja *Bach* (*Fliessend* /) *jögge* / *jõe*, aga ka *auerhahn* / *metzis* / *Metzissa*. 152 sõna puhul on esitatud elatiivi vorm, 15 sõna

puhul pluurali nominatiiv ning ühe omadussõna puhul komparatiivi vorm. Rööpvormid on üldiselt samasugused nagu Stahli sõnastikus, nt nominatiivid *wett* ~ *wessi*, *werd* ~ *werri*, *sessi* ~ *sett* 'süsi', *lund* ~ *lummi* jt; *eda*-adjektiivid *sitkest* ~ *sitkedast*, *julgkest* ~ *julgedast* jt, laadivahelduslikud vormid *jalgkast* ~ *jallast*, *Raudast* ~ *Rauwast*, *techtest* ~ *tehhest* jt.

Omanäolisi vorme leiab ka Gösekeni sõnastiku eestikeelsetest fraasidest ja lausekatketest. Näiteks tuleb esile tollastes tekstides veel väga haruldane komitatiiv sõnast *jumal* väljendis *Jummalaka and-minne* 'jumalagajätt', samuti tekstides vähe levinud lühikesed ase-sõnavormid *mu* ja *su* (*ep tulleb mo meele* 'ei tule mulle meelde', *ep woib nühd so meel ennamb nuhda mitte* 'sul ei ole enam midagi nuri-seda'), ning hoopis arhailine, tollal veel *n*-ga lõppenud nominatiiv sõnast *habe* (*allamisse Huule pehl Habben* 'alumise huule peal habe').

4. Kokkuvõtteks

Heinrich Stahl, Johannes Gutsloff ja Heinrich Göseken on kolm mõjukat 17. sajandil Eestis tegutsenud kiriku- ja kirjameest, kes panid aluse eesti leksikograafiale. Stahli ja Gösekeni leksikoni eesti ainese uurimine on jõudnud järku, kus kättesaadavaks on tehtud nii märgendatud ja muu hulgas tähendussetustega täiendatud paberil uusväljaanded (vastavalt 2002, 2012) kui peatselt ka täies mahus kasutatav veebisõnastik oma rikkalike võimalustega. Gutsloffi sõnastiku uurimine on pooleli, tulevikus on plaanis lisada ka see veebiandmebaasi.

Mõlemal uusvariandil on oma eelised ja puudused. Pabersõnastiku kasutaja silme ees rullub lahti algse sõnastiku kogu aines, ehkki mõnevõrra teisiti struktureeritult. Suurim muudatus seisneb keelesuuna vahetamises, sest 17. sajandi saksa-eesti sõnastikest on 21. sajandi Eestis saanud tänapäevase märksõna alusel järjestatud eesti-saksa sõnastikud. Elektroonilisel sõnastikul, mis on kättesaadav igast internetiühendusega arvutist, on pabersõnastiku ees hulgaliselt eeliseid. Veebis ei ole vana kirjakeele uurijail vaja tunda muret ei ruumi raiskamise ega liiga suure lehekülgede arvu pärast; peamine piirang on ajakulu, mis kaasneks üha uute märgendamissoovidega, ent peamised otsused veebiandmebaasi loomiseks on selle artikli koostamise ajaks tehtud. E-sõnaraamat on korraga nii saksa-eesti kui ka eesti-saksa sõnaraamat ning kasutaja ei peagi nende vahel valima – talle kuvatakse otsitud märksõnaga seonduv aines täies mahus. Paberil ja veebis olevat uus-sõnastikku ühendab aga hädavajalik põhjalik eeltöö iga üksiku eesti vastega, esmajoones selle tähenduse mõistmise ja tänapäevase märksõna lisamise sihiga.

Artiklis tutvustati Stahl'i ja Gösekeni sõnastiku leksikat ka statistiliselt. Kahe sõnastiku võrdluse tulemusel tõdeti, et Stahl on esitanud rohkem muutevorme, Göseken on aga olnud helde fraaside ja lausete esitamise ning tähendusnüansside eristamisega. See on ootuspärane tulemus, sest 17. sajandi kolmas sõnastik on ligikaudu neli korda mahukam kui esimene, samuti on Göseken võtnud oma sõnaraamatus seletavama hoiaku võrreldes suhteliselt napisõnalise Stahl'i sõnastikuga.

Tööd eesti keele vanimate leksikonide uurimisel jätkub veel pikaks ajaks. Need sõnastikud on rikkalikud materjaliallikad, mis annavad peale sõnavara ajaloo uurijate rohkesti ainet ka häälikuloo ja morfoloogia ning paljude erialakeelte ajaloo kohta.

Aadress:

Külli Prillop ja Kristel Ress
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2, 51014 Tartu
E-post: Kulli.Prillop@ut.ee, Kristel.Ress@ut.ee

Kirjandus

- EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare (1995) *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia, sõnamoodustus*. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetaja), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Gutslaff, Heinrich (1648) *Observationes grammaticæ circa linguam Esthonicam. Judicia tentandi & experiendi causâ in lucem editę q Johanne Gutslaff/ Pastore zu Vrbs. Dorpati Livonorum*. Excudebat Johannes Vogel / Acad. Typogr.
- Göseken, Heinrich (1660) *Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache*. Reval / Gedruckt und verlegt von Adolph Simon / Gymnasij Buchdr.
- Kaalep, Heiki-Jaan (1996) „ESTMORF, a Morphological Analyzer for Estonian”. In Haldur Õim, ed. *Estonian in the changing world*, 43–98. Tartu: University of Tartu, Department of General Linguistics.
- Kikas, Kristel (2002) *Mida sisaldab Heinrich Stahl'i Vocabula?* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 21.) Tartu.
- Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau (2010) *Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350*. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.

- Laanekask, Heli (2012) „Sajandid käeulatuses: vanad grammatikad eesti keeles”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 57, 271–281.
- Piirimäe, Helmut (1992) „Kuidas Rootsi ajal kontrolliti kirikuõpetajate eesti keele oskust.” *Keel ja Kirjandus* 7, 409–412.
- Ress, Kristel (2013) „Täiendusi Heinrich Gösekeni saksa-ladina-eesti sõnastiku (1660) ja selle uusväljaande (2010) koostamise kohta”. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 9, 245–263.
- Saareste, Andrus (1958–1963) *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV*. Stockholm: Vaba Eesti. (Indeks. Uppsala, 1979).
- Stahl, Heinrich (1637) *Anführung zu der Esthnischen Sprach / auff Volgemeinten Rath / vnd Bitliches Ersuchen / publiciret von M. Henrico Stahlen*. Revall / Druckts Chr. Reusner der älter / in Verlegung des Authoris.
- Viitkar, Urve (2005) *Johannes Gutsclaffi „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam” (1648)*. Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas. Tartu.
- Wiedemann, Ferdinand Johann (1973 [1893]) *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. *Estnisch-Deutsches Wörterbuch*. Vierter, unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Abstract. Külli Prillop and Kristel Ress: Online database of old Estonian dictionaries and what is to be found there. The three oldest printed dictionaries of Estonian originate from the 17th century. Their contents were available only in the form of facsimiles until the 21st century. The Old Literary Estonian working group of the University of Tartu has digitalised the dictionaries and published novel paper versions of two dictionaries (Stahl’s German-Estonian dictionary of 1637 and Göseken’s German-Latin-Estonian dictionary of 1660). The work was based on a methodology developed by the working group for the compilation of new versions with reversed language pairs. The data sets so created were used to produce the online versions of the dictionaries (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/sonastikud>) to offer enthusiasts more ways to access the unique subject matter of the dictionaries. This article describes the nature, limitations and prospects of studying the Estonian language material of the Stahl and Göseken dictionaries, focusing on the current compilation of online dictionaries. For the first time, comparative figures are provided on the two German-Estonian dictionaries, which have been thoroughly studied: an overview is given of keywords, recurring and unique matches, parts of speech and inflections.

Keywords: online dictionary, historical lexicography, multilingual dictionaries, lexicology, Old Literary Estonian, Estonian